

RENĀTE MISEVIČA-TRILLIČA

Latvijas Universitāte
m.renate@gmx.net

Kultūras reālijas 17.-19. gadsimta poļu-latviešu un latviešu-poļu vārdnīcās

Poļu-latviešu un latviešu-poļu vārdnīcas ir viena no latviešu-poļu kontaktu izpausmēm. Tās ir ne tikai praktiski līdzekļi valodas apguvei, bet arī sava laika cilvēku pieredzes, zināšanu un priekšstatu par pasauli avots, kur zināmā mērā tiek atspoguļotas ārpusvalodas dzīves reālijas.

Referātā tiks analizēta kultūrmarķēta leksika no trijiem poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcām: Georga Elgera poļu-latīņu-latviešu vārdnīcas (1683), Jana Karigera poļu-latviešu vārdnīcas (18. gs. sākums) un Jana Kurmina poļu-latīņu-latviešu vārdnīcas. Poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcu vienotā iezīme ir to kopīgais pamats (Gžegoža Knapska (*Grzegorz Knapski*) *Thesaurus Polonolatinograecus* un Konstantīna Sirvīda poļu-latīņu-lietuviešu vārdnīcas trešais izdevums) un savstarpējā atkarība, kā arī autoru piederība noteiktai sabiedrības kārtai – garīdzniecībai. Galvenās atšķirības ir sastādīšanas laiks un apjoms, kā arī mērķvalodas ekvivalentu semantika un struktūra. Atšķirīga ir arī vārdnīcu autoru attieksme pret ekstralingvistisko realitāti.

Poļu-latviešu vārdnīcu pirmavots – Gžegoža Knapska *Thesaurus* – ir normatīvās leksikas sinhrons atspoguļojums, fiksēta 17. gs. valoda ar visām tai raksturīgajām reālijām, kas lietoja Žečpospolitais izglītotākie iedzīvotāji. Tajā fiksētās reālijas poļu-(latīņu)-latviešu vārdnīcu autoriem bija saprotamas un tuvas atšķirīgās pakāpēs. Elgers, pārņemot Gžegoža Knapska vārdnīcas leksiku, saglabā hronotopisku aktualitāti: vārdnīcu sastādīšanas laiks un vieta ir samērā tuvu, un tajās ietvertā leksika ir aktuāla šī kultūras telpā. Elgera vārdnīcā parādās šķirkļi, kas saistīti ar valsts iekārtu, armiju, tiesu sistēmu, kura viņa laikā vēl darbojās Inflantijas vojevodistē. Kurmins pārņem no Elgera vārdnīcas gandrīz visus šķirkļus, kaut gan no Knapska un Elgera vārdnīcu tapšanas līdz Kurmina vārdnīcas iespiešanai pagāja vairāk nekā 200 gadi, mainījās politiskā situācija tagadējā Latgales teritorijā, kas izraisīja pārmaiņas visās sabiedrības dzīves jomās. Kurmins dublē iepriekšējo laikmetu vārdnīcas, neņemot vērā pārmaiņas administratīvajā un kultūrsociālajā sfērā. Tāpēc viņa darbā ir arī krietni vien vairāk aprakstošo definīciju, transliterācijas paņēmieni, fonētiskas adaptācijas, kas varētu liecināt par retu semantizējamo vārdu izmantošanu Vitebskas guberņas teritorijā 19. gs. Apšaubāma šķiet to aktualitāte vēsturiskajā un kultūras kontekstā, kā arī to nozīme faktiskajā runas lietojumā, savukārt uz aktuālo politisko situāciju vārdnīcā ir tikai dažas norādes semantizējošajā daļā.

Jans Karigers sastāda vārdnīcu, ņemot vērā pragmatisko aspektu. Autors izslēdz no vārdnīcas leksiku, kas viņa laikmetā zaudējusi aktualitāti – galvenokārt militāro un administrācijas terminoloģiju. Kaut arī viņš pieder garīdznieku kārtai, baznīcas hierarhijai un kulta priekšmetiem netiek atvelēta nozīmīga vieta vārdnīcā. Turklāt Karigers gandrīz pilnā apjomā (salīdzinot ar Elgera vārdnīcu) un attiecīgi procentuāli vislielākajā apmērā saglabā leksiku, kas saistīta ar ģimeniskām attiecībām, reliģiju un morāli. Tādējādi vārdnīcas pasaule nav apgrūtināta ar nepazīstamām, nepārtulkojamām un attiecīgi nevajadzīgām reālijām.

Salīdzināšanai referātā tiks prezentēts Antana Juškas latviešu-lietuviešu-poļu vārdnīcas (1875) leksiskais sastāvs. Autors savāca leksiku, kas lietoja Telšu apriņķa Alsēdžu (*Alsédžiai*) draudzē (Kauņas guberņa) dzīvojošie latvieši. Vārdnīcā ietverts plašs leksikas slānis ar kultūras konotācijām, kas saistītas ar latviešu zemnieku dzīvi.